

С. І. Дробязко,
к. е. н., доцент, професор РАЕ, ДВНЗ "Український державний хіміко-технологічний
університет", м. Дніпропетровськ,
професор кафедри обліку та загальноекономічних дисциплін,
ВМУРОЛ "Україна", м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

S. Drobyazko,
Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor, Professor of the Russian Academy of Natural Sciences
Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnepropetrovsk, Ukraine
Professor Chair of Accounting and General Economic Disciplines
Open University of Human Development "Ukraine"

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF PRIVATE PENSIONS IN UKRAINE

У статті розглянуто особливості функціонування недержавних пенсійних фондів та окреслено перспективи розвитку системи недержавного пенсійного страхування в Україні.

The article deals with the peculiarities of pension funds and discussed prospects of development of private pension insurance in Ukraine.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди.
Key words: pension system, pension, private pension funds.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування систем пенсійного забезпечення в розвинених країнах розпочато досить давно, однак на сучасному етапі пенсійні системи регулярно переглядаються, доповнюються й модернізуються відповідно до соціально-економічних умов. Зростання пенсійних виплат, старіння населення змусили переглянути наявні солідарні системи підтримки літнього населення й здійснити реформування системи державного пенсійного забезпечення, додавши до нього накопичувальні принципи й залучивши недержавні фінансові механізми для пенсійного забезпечення громадян.

Необхідність запровадження недержавних систем пенсійного забезпечення визнана сьогодні більшістю країн світу і у багатьох з них почали розглядати впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення як необхідну складову державної пенсійної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні питання розгляду особливостей діяльності системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні набуває надзвичайної актуальності. Дослідження цього питання займаються такі вітчизняні вчені-економісти, як П.Г. Іжевський [4], О.В. Неліпович [5], А. Рибальченко [6], Е.М. Лібанова [7] та ін. Вони досліджують досвід іноземних держав, аналізують нормативно-правову базу створення недержавних пенсійних фондів. Проте ці питання, які охоплюють усе населення нашої країни, потребують подальшого детального дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Сьогодні ми маємо катастрофічну демографічну ситуацію в Україні, з одного боку, та проблеми стосовно забезпечення державними пенсіями українських громадян — з іншого. Чисельність населення може скорочуватися незважаючи на зростання народжуваності, а в структурі населення — зменшиться частина людей працездатного віку. Як наслідок, відбудеться посилення навантаження пенсіонерів на працездатне населення.

Подібні тенденції існують не тільки в нашій країні, а й у всьому світі. Ось чому майже в усіх країнах сьогодні запроваджено або запроваджуються багаторівневі пенсійні системи, оскільки жодна країна не в змозі за рахунок солідарної пенсійної системи забезпечити гідний рівень життя усіх громадян на пенсії. Зараз у Європі в середньому солідарна пенсія людини становить близько 30 % всієї суми, яку вона отримує. Близько 70 % доходів європейця на пенсії — це виплати саме з тієї суми, що він сам нагромадив собі протягом трудового життя [2].

Якість життя населення значною мірою залежить від пенсійного забезпечення людей похилого віку та впевненості у завтрашньому дні осіб, які працюють.

Саме пенсійне забезпечення є основною складовою частиною системи соціального захисту населення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Напрями реформування пенсійної системи в Україні визначені у прийнятих Верховною Радою України у 2003 році Законах України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [1] і "Про недержавне пенсійне забезпечення" [2]. У зазначених Законах передбачено створення тривірневої пенсійної системи: солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (I рівень); накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (II рівень); система недержавного пенсійного забезпечення (III рівень). З 2004 року впроваджено солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та систему недержавного пенсійного забезпечення (рис. 1).

Зазначена модель відповідає поширеній у світі багаторівневі моделі пенсійної системи. Разом з тим необхідно здійснити ряд додаткових заходів, спрямованих на створення можливості застрахованим особам після виходу на пенсію мати гарантовані доходи, які забезпечать достатній рівень життя, врахування результатів трудової діяльності і суми накопичених пенсійних коштів кожного працівника під час визначення розмірів пенсійних виплат.

Солідарна система пенсійного забезпечення — це саме та система, що існувала і забезпечувала пенсією пенсіонерів у СРСР та існує і забезпечує пенсією нинішніх пенсіонерів. Вона базується на принципі солідарності поколінь, тобто такому способі взаємодії економічно активного та непрацездатного населення, за якого перші, відраховуючи певну частину доходу, підтримують і забезпечують других. Таким чином, кожне наступне покоління утримує кожне попереднє [5].

Накопичувальна система поки що складається лише з одного рівня — добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Законодавством передбачено два рівні накопичувального пенсійного забезпечення, один з яких — загальнообов'язкове накопичення — чинності не набув і введення його в дію найближчим часом не очікується [6].

Хоча в законодавстві не зазначено точну дату запровадження накопичувальної системи, але визначено чіткі умови, після виконання яких може бути прийнятий закон про запровадження Накопичувального фонду та перерахування страхових внесків до цього фонду. Отже, закон буде прийнятий за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростатиме не менше ніж на 2% порівняно з попереднім роком.

Система додаткового, недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень пенсійної системи) створена для формування додаткових пенсійних накопичень за рахунок добровільних внесків фізичних осіб і роботодавців. Недержавне пенсійне забезпечення, як передбачено законодавством, здійснюється (табл. 1):

- недержавними пенсійними фондами (НПФ) шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;
- страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;
- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Створення нових суб'єктів — недержавних пенсійних фондів (далі — НПФ) розпочалося з червня 2004 року. Порядок реєстрації НПФ та набуття ними права на провадження діяльності має певні особливості, пов'язані з соціальною окрасою діяльності, яку здійснює НПФ, у зв'язку з чим термін, від початку реєстрації до отримання перших внесків іноді буває дуже значним, в окремих випадках — більше ніж півроку. Станом на 01.05.2015 повністю пройшли процедуру реєстрації та отримали свідоцтво про реєстрацію фінансової установи 106 недержавних пенсійних фондів, з них 81 — відкритий, 18 корпоративних та 7 професійних недержавних пенсійних фондів [2].

73 недержавних пенсійних фондів уклали договори про адміністрування, управління активами та зберігання активів і можуть розпочинати укладати пенсійні контракти та приймати перші внески. За результатами аналізу звітності за перший квартал 2015 року 69 з таких фондів вже отримали перші внески як від юридичних, так і від фізичних осіб.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) у багатьох країнах світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення [6].

Недержавний пенсійний фонд — це фінансова установа, призначена для накопичення коштів на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат учасникам фонду. Учасники НПФ — це люди, на користь яких

Рис. 1. Система пенсійного забезпечення України

сплачуються пенсійні внески до НПФ, а вкладники — це особи, які здійснюють такі внески (самі учасники, їх роботодавці, професійне об'єднання або члени сім'ї).

Недержавні пенсійні фонди можуть бути трьох видів [4]:

1. Корпоративний НПФ створюється юридичною особою-роботодавцем або кількома юридичними особами-роботодавцями, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками чи роботодавцями-платниками такого фонду.

2. Професійний НПФ можуть створювати об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, чи фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, у яких ознаки їх професійної діяльності співпадають з ознаками, визначеними в статуті фонду (наприклад, працівники металургійної галузі).

3. Відкритий НПФ створюється будь-якими юридичними особами, крім тих, діяльність яких фінансується за рахунок державного або місцевих бюджетів. Учасниками відкритого фонду можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи.

Питання щодо участі в НПФ як для громадян, так і для роботодавців є справою добровільною. З часом, після прийняття відповідного закону, для роботодавців буде запроваджено обов'язкову сплату пенсійних внесків до НПФ на користь тих працівників, які працюють у шкідливих та важких умовах праці. Такі обов'язкові пенсійні відрахування сплачуватимуться до професійних та корпоративних фондів.

Передбачені податкові пільги для працівників і роботодавців при сплаті внесків на недержавне пенсійне забезпечення, а також при здійсненні пенсійних виплат.

Функції НПФ виконуються відповідно до договорів про обслуговування фонду такими ліцензованими юридичними особами (рис. 2):

- адміністратор НПФ — укладає пенсійні контракти з вкладниками, веде облік пенсійних внесків та інвестиційного доходу на індивідуальних пенсійних рахунках учасників, оформляє пенсійні виплати;
- компанії з управління активами (КУА) — забезпечують примноження пенсійних коштів шляхом їх інве-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика НПФ та інших фінансових інституцій під час здійснення недержавного пенсійного забезпечення

НПФ	Банки
1. Розмір майбутньої пенсії дорівнює сумі внесків до НПФ та інвестиційного доходу.	1. Розмір майбутньої пенсії дорівнює сумі внесених коштів та нарахованих відсотків.
2. НПФ розподіляє усю суму інвестиційного доходу.	2. Банк віддає лише частину власного доходу, відповідно до встановленої ставки за депозитним договором.
3. НПФ банкрутом стати не може, законодавством передбачена заборона конфіскації пенсійних активів.	3. Існує ймовірність неповернення коштів в разі визнання банку банкрутом.
4. Для НПФ податковим законодавством передбачені пільги.	4. На банківські вклади не розповсюджуються податкові пільги.
5. У пенсійному контракті можна передбачити невеликі періодичні внески.	5. Необхідна значна сума коштів для відкриття депозитного рахунку.
6. НПФ розміщує активи у різні фінансові інструменти, тобто мінімізує ризики за допомогою розподілу коштів між великою кількістю інвестиційних інструментів.	6. На банківські вклади не розповсюджуються податкові пільги.
7. Право власності громадянин набуває за допомогою зарахування внеску на індивідуальний пенсійний рахунок.	7. Право власності громадянин набуває за виконання певних умов
	Страхові компанії
	1. Використовують пенсійні схеми з установленими пенсійними виплатами, тобто гарантують розміри виплат.
	2. Застосовують більш ризикові схеми (досить складно гарантувати пенсійні виплати на фінансових ринках, що розвиваються).
	3. Значні коливання ринку або невідале управління активами може призвести до недоодержання страховою компанією очікуваного інвестиційного доходу та банкрутства компанії.
	4. Право власності громадянин на кошти є відстроченим та настає за виконання певних умов

метою накопичення на користь учасника пенсійних коштів.

Компанія з управління активами (КУА) — юридична особа, яка здійснює професійну діяльність з управління активами.

Недержавний пенсійний фонд — юридична особа, що має статус неприбуткової організації, здійснює свою діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам [3].

Пенсійна виплата — грошова виплата учаснику недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, яка здійснюється за рахунок накопичених коштів на індивідуальному пенсійному рахунку.

Пенсійний контракт — договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасників за обраною пенсійною схемою.

Пенсійні активи — активи пенсійного фонду, за рахунок яких здійснюються пенсійні виплати.

Персоніфікований облік — збір, обробка, систематизація та зберігання інформації про учасників недержавного пенсійного забезпечення, відомості про набуття ними права на пенсійні виплати за рахунок коштів, накопичених на їх користь, а також для розрахунку розміру цих виплат.

Учасник недержавного пенсійного фонду — фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески в недержавний пенсійний фонд.

Держава здійснює постійний нагляд за діяльністю НПФ та суб'єктів системи: діяльність НПФ, адміністраторів та страхових організацій контролює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, діяльність КУА та зберігачів — Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, діяльність зберігачів — Національний банк України.

Учасники НПФ можуть контролювати ефективність роботи фонду, отримуючи інформацію про стан своїх накопичень (в тому числі і про інвестиційний дохід), та при необхідності переводити свої кошти до іншого НПФ.

Законодавчі вимоги щодо функціонування НПФ та багатоступеневий контроль у системі недержавного пенсійного забезпечення спрямовані на забезпечення належного рівня захисту пенсійних заощаджень громадян.

Відповідно до Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" (далі — Закон) суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є [2]:

- недержавні пенсійні фонди;
- страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;
- вкладники та учасники пенсійних фондів;
- вкладники пенсійних депозитних рахунків; фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- засновники пенсійних фондів;
- роботодавці-платники;
- органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- адміністратори пенсійних фондів;
- компанії з управління активами;
- зберігачі;
- аудитори;
- особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до норм діючого Закону;
- корпоративні пенсійні фонди;
- саморегульовані організації суб'єктів, які надають

ствання в різні фінансові інструменти (акції, облигації, депозити та інші) відповідно до вимог законодавства;

— банк-зберігач — контролює дотримання таких вимог, провадить операції з перерахування пенсійних коштів та забезпечує їх зберігання.

Пенсійні накопичення учасника НПФ формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених самим учасником, його роботодавцем або членами сім'ї, та інвестиційного доходу, отриманого в результаті інвестування коштів. Усі кошти, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду (пенсійні внески та інвестиційний дохід), є власністю учасника НПФ незалежно від того, хто платив внески — сам учасник, його роботодавець або родичі. Тому ніхто інший, крім учасника, не може розпоряджатися цими коштами. Пенсійні кошти учасника можуть успадковуватись його спадкоємцями [5].

Додаткову недержавну пенсію можна одержувати поряд з державною. Розмір пенсійних виплат з НПФ визначається, виходячи з суми накопичених коштів учасника, яка залежить від розміру пенсійних внесків, терміну їх накопичення та розподіленого інвестиційного доходу.

Види пенсійних виплат [4]:

1. Пенсія на визначений строк — виплачується у вигляді щомісячних або інших періодичних платежів по досягненні пенсійного віку. Учасник НПФ сам визначає пенсійний вік (у межах 45—65 р. для жінок, 50—70 р. для чоловіків) та строк виплат (10 або більше років).

2. Одноразова виплата — усі накопичені кошти виплачуються одноразово на вимогу учасника фонду у таких випадках: медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) чи настання інвалідності учасника фонду; якщо сума пенсійних накопичень учасника менше розміру, достатнього для мінімальних виплат протягом 10 років; виїзду учасника на постійне проживання за межі України; смерті учасника (отримують спадкоємці учасника).

3. Довічна пенсія — виплачується у вигляді періодичних платежів страховими організаціями, з якими учасник може укласти договір страхування довічної пенсії за рахунок коштів, перерахованих страховій організації з НПФ.

Адміністратор Недержавного Пенсійного Фонду (НПФ) — юридична особа, яка здійснює адміністрування Недержавного Пенсійного Фонду.

Вкладник Недержавного Пенсійного Фонду — особа, що сплачує пенсійні внески на користь учасника.

Зберігач — банк, який здійснює депозитарну діяльність зберігача цінних паперів.

Індивідуальний пенсійний рахунок — персоніфікований рахунок учасника пенсійного фонду, який ведеться з

послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) є юридичну особу, створену відповідно до Закону, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим Законом порядку.

Таким чином, можна розглядати НПФ як "грошовий мішок" і тільки. Цікаво, що це є його єдиною функцією. Органом управління НПФ є Рада фонду, утворена у кількості не менше п'яти осіб [2].

У системі персоналізованого обліку індивідуальний пенсійний рахунок відкривається кожному учаснику пенсійного фонду. Для ідентифікації учасника фонду в номері індивідуального пенсійного рахунку використовується ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів. Індивідуальний пенсійний рахунок учасника фонду повинен мати субрахунки для обліку пенсійних внесків на користь учасника фонду (окремо для кожного вкладника фонду), обліку розподіленого інвестиційного прибутку (збитку) фонду та обліку здійснених пенсійних виплат.

Система персоналізованого обліку учасників фонду повинна містити вичерпну інформацію про учасника НПФ. Порядок ведення персоналізованого обліку учасників недержавних пенсійних фондів визначається Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. Система персоналізованого обліку є віссю роботи АПФ, найбільш складною ділянкою його роботи, і тому потребує розвиненої матеріально-технічної бази.

Важливою особливістю недержавних пенсійних фондів в Україні є те, що якщо учасник незадоволений роботою фонду, то він має право в будь-який момент перевести свої нагромадження до іншого фонду, який, на його думку, працює успішніше. Із НПФ громадянам у разі досягнення пенсійного віку виплатять всі нагромаджені ними гроші, тобто внески плюс інвестиційний дохід. При цьому термін, протягом якого вони хочуть одержувати пенсію, і періодичність отримання пенсійних виплат пенсіонери визначають самі. Єдине обмеження за законодавством — термін виплат не може бути меншим ніж 10 років.

Учасник фонду може отримати разові виплати, незалежно від віку у таких випадках: якщо виїжджає на постійне місце проживання за кордон, у випадку критичного стану здоров'я, у випадку настання інвалідності. Також разову виплату після досягнення пенсійного віку можна одержати, якщо сума накопичень менше половини прожиткового мінімуму для непрацездатної особи, помноженого на 120. У разі смерті учасника всі його пенсійні нагромадження в повному обсязі отримують спадкоємці [2].

ВИСНОВКИ

Наразі недержавні пенсійні фонди є новими фінансовими інституціями для переважної більшості населення України. Цим і пояснюються побоювання населення довірити свої вкладення цим маловідомим і ще не зарекомендованим установам в Україні.

На сьогодні лише незначна частка працездатного населення України стала учасниками недержавного пенсійного фонду. Водночас спостерігається позитивна динаміка у зростанні активів НПФ та збільшення їх учасників протягом останніх років.

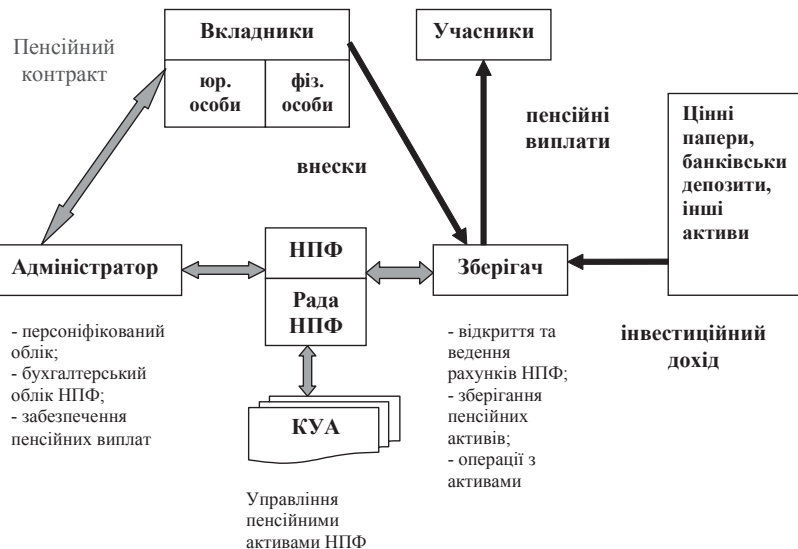

Рис. 2. Система недержавного пенсійного забезпечення

Література:

1. "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" 09.07.2003 № 1058-IV Закон України.
2. "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 09.07.2003 р. № 1057-IV Закон України.
3. "Концепція подальшого проведення пенсійної реформи 2010-2017" розпорядженням КМУ № 1224-р від 14.10.2009 р.
4. Іжевський П.Г. "Фінансова криза: передумова виникнення та шляхи виходу" / Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 6. — Т. 2. — С. 120—122.
5. Неліпович О.В. Посилення ролі накопичувальної складової як основний напрям реформування пенсійної системи України // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 1. — Т. 1. — С. 65—69.
6. Рибальченко А. А. Недержавні пенсійні фонди: чи є майбутнє? // Вісник Пенсійного фонду України. — № 3 (81) 2009. — С. 18—19.
7. Лібанова Е.М. Трансформація державної соціальної політики в контексті забезпечення конкурентоспроможності української економіки / Е.М. Лібанова. — С. 334.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Mandatory State Pension Insurance", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/1058-15> (Accessed 05 June 2016).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Non-State Pension Provision", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1057-15> (Accessed 05 June 2016).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), The Law of Ukraine "Concept of further conducting of pension reform 2010-2017", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1224-2009-%D1%80> (Accessed 05 June 2016).
4. Izhevs'kyj P.H. (2009), "Financial Crisis: Background of and ways out", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6, no. 2, pp. 120—122.
5. Nelipovych O.V. (2010), "Strengthening the role of the funded component of a mainstream pension reform Ukraine", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 1, no. 1, pp. 65—69.
6. Rybal'chenko A. A. (2009), "Private pension funds: is the future?", Visnyk Pensijnoho fondu Ukrainy, vol. 3(81), pp. 18—19.
7. Libanova E. M. (2007), "Transformation of government social policy in the context of competitiveness of Ukrainian economy", Finansy Ukrainy, vol. 9, pp. 34—41.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2016 р.